

Het 'Verloren Kerkhof' in Werkhoven

Dit Werkhovens Verhaal gaat over de voormalige algemene begraafplaats van Werkhoven, beter bekend als het 'Verloren Kerkhof'. Van deze begraafplaats rest alleen een groep bomen tussen de weilanden, aan de westzijde van de Achterdijk, schuin tegenover de oprit van boerderij Kasenstein. Niets herinnert de passant aan het Verloren Kerkhof en aan de woonwagens die hier jarenlang stonden. Aan de hand van archiefstukken en verhalen van omwonenden en direct betrokkenen kunnen we nieuw licht werpen op dit stukje Werkhovense geschiedenis.

In de volksmond

Rond 1870 moesten veel gemeenten een openbaar kerkhof of algemene begraafplaats aanleggen. Niet omdat de gemeenten daar opeens behoefte aan hadden maar omdat een nieuwe wet voorschreef dat er alleen nog buiten de bebouwde kom mocht worden begraven. Reden hiervoor was de noodzakelijke verbetering van de hygiënische omstandigheden. Zo'n algemene begraafplaats werd niet gewijd. Er konden daarom ook mis-

Een groep bomen aan de Achterdijk ter hoogte van boerderij Kasenstein herinnert nog aan het Verloren Kerkhof.

In de omgeving van Werkhoven treffen we nog drie locaties aan, die bekend staan als 'Verloren Kerkhof':

- In Bilthoven in de bossen van De Leyen. Hier liggen zwervers en onderduikers uit de Tweede Wereldoorlog begraven.
- In Schalkwijk aan de Achterdijk. Hier is kort na de Tweede Wereldoorlog een onbekende drenkeling enkele weken begraven geweest.
- In Cothen aan de Bredeweg. Hier was tot circa 1945 een kerkhof, waar vooral zwervers werden begraven. In het gebouwtje op het kerkhof sliepen doorgaans zwervers.

dadigers, zelfmoordenaars en personen waarvan de identiteit niet bekend was worden begraven. In de volksmond kreeg dit type begraafplaats soms de naam van *Verloren Kerkhof* mee.

De Begraafwet

De Begraafwet uit 1869 schreef voor dat er in elke Nederlandse gemeente een algemene begraafplaats moest zijn, die minstens 50 meter buiten de bebouwde kom lag. In de meeste gemeenten lagen de begraafplaatsen rondom de kerken. Zo ook in Werkhoven. De oudste begraafplaats lag naast de Stevenskerk aan de Brink. Ook na de overname van de kerk door de hervormden, bleven de katholieken hun doden in deze gewijde grond begraven. Pas in 1811 kregen zij een eigen begraafplaats bij de voormalige schuilkerk op het landgoed Nieuwen-

Detail van de topografische kaart van Werkhoven uit 1927. Links wordt de algemene begraafplaats aan de Achterdijk aangegeven en rechts onderin de hervormde begraafplaats aan de Leemkolkweg. In de uitsnede is met een rode punt het baarhuisje aangegeven.

daal. Voor de katholieken had de wet van 1869 geen consequenties. Hun begraafplaats lag op voldoende afstand van de bebouwde kom.

Dat was niet het geval met de begraafplaats van de hervormde gemeente bij de Stevenskerk. Hiervoor moest wel een andere locatie worden gezocht. Overigens was hier ook een stukje grond ingericht als algemene begraafplaats. De gemeente Werkhoven betaalde daarvoor jaarlijks een klein bedrag aan de hervormde gemeente. Ook de gemeente Werkhoven moest dus op zoek.

In eerste instantie werd gezamenlijk uitgekeken naar een geschikte plaats. De gemeente Werkhoven kreeg een stuk grond aan de Achterdijk aangeboden. Het betrof een schenking van D.F.W. Otterbein, een grondeigenaar uit Driebergen, die veel land in Werkhoven bezat. Het bestuur van de hervormde gemeente vond de locatie echter niet geschikt en ging op zoek naar een andere plek, verder weg van de rooms-katholieke begraafplaats. De hervormden kwamen uit op de Leemkolkweg, waar zij op 1 mei 1873 hun nieuwe begraafplaats in gebruik namen.

De nieuwe algemene begraafplaats

De gemeente Werkhoven besloot gebruik te maken van het aanbod van Otterbein. Uit metingen bleek dat het grondwater ter plaatse op een veilige diepte zat, namelijk 2,5 tot 3 meter. In 1872 ging een aantal Werkhovense ondernemers aan het werk om, in opdracht van de gemeente, de nieuwe algemene begraafplaats aan te leggen en in te richten.

Het terrein van circa 7 aren (700 m²) moest geschikt worden gemaakt om als begraafplaats te kunnen dienen. Jan Pieck egaliseerde de grond, groef een sloot en legde een voetpad aan. Ook pootte hij een beukenhaag aan de zijkanten en aan de achterzijde. Aan de wegzijde werd een mooi ijzeren hek geplaatst, geleverd door meester-timmerman Dirk Buurman (gek genoeg niet door smid Van Echtelt). Dirk leverde ook een grote en een kleine baar en wat gereedschappen. Timmerman Christiaan Wevers maakte de bouwtekening en het bestek voor het baarhuisje. Hij hield ook toezicht op de bouw, die werd uitgevoerd door metselaar Jacobus Strik. Alexander Sniijders schilderde de baren, het hek en de paaltjes. Het terrein werd ingezaaid met gras. In 1873 werd er nog een vracht grind per boot vanuit Wijk bij Duurstede aangevoerd. Jan van de Bogaard vervoerde het grind van de losplaats naar de begraafplaats voor fl. 5,00. In Utrecht werd een zwart laken gekocht, bestemd voor de twee baren. De Werkhovense kleermaker Frans Van Rooijen mocht er twee lakens van maken, een voor de grote baar en een voor de kleine.

De begraafplaats was nu klaar om in gebruik te worden genomen. Maar er moest toch nog één punt worden aangepakt. Het kerkhof was omringd door bouwland, de wind had er vrij spel. Het gemeentebestuur bestelde in 1873 twaalf fijnsparren bij de firma Copijn uit Groenekan. Cornelis Drijver mocht de bomen planten en ontving daarvoor fl. 1,50.

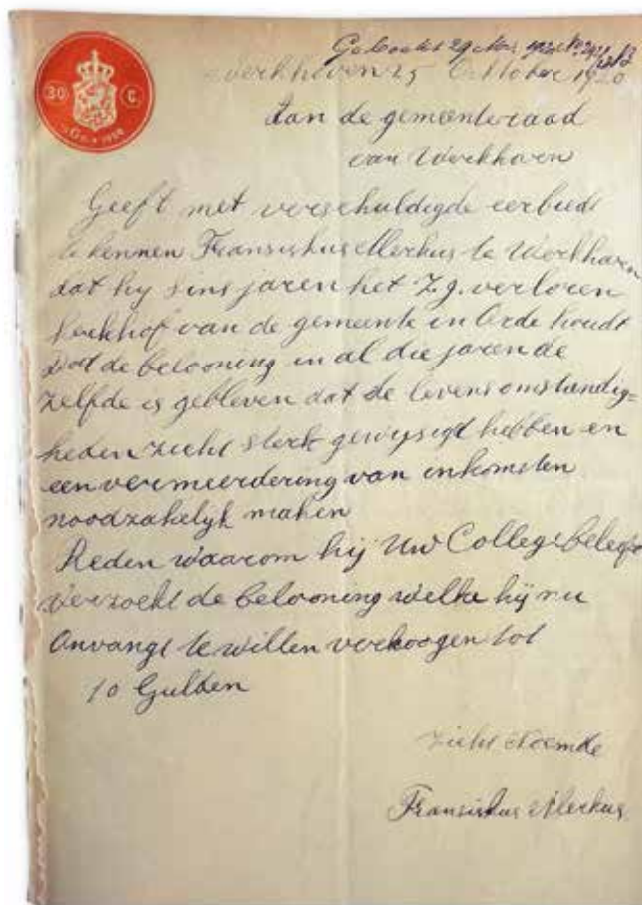
Het voortbestaan van de algemene be-

graafplaats stond al snel ter discussie. In 1880 gaf Jean Frederic Otterbein aan dat hij het stukje land, dat door zijn vader was geschonken, wel weer terug wilde hebben. Van de begraafplaats werd toch geen gebruik gemaakt. Het gemeentebestuur had daar wel oren naar. Aan de hervormde gemeente werd gevraagd of men een klein stukje van de begraafplaats aan de Leemkolkweg wilde afstaan voor de aanleg van een algemene begraafplaats. Slechts 2 m² zou voldoende zijn. Het bestuur van de hervormde gemeente wilde wel meewerken maar had een aantal eisen. Zo wilde het kunnen beschikken over alles wat zich op de algemene begraafplaats aan de Achterdijk bevond: het ijzeren hek, het baarhuisje, de heesters, de baren, de kleden en de gereedschappen. Voor de inrichting zou eenmalig fl. 150,- in rekening worden gebracht en voor het onderhoud jaarlijks fl. 5,-. Het gemeentebestuur was niet van plan om aan deze, in haar ogen verregaande, eisen tegemoet te komen en hield de algemene begraafplaats aan de Achterdijk in stand.

De eerste overledene liet voorlopig op zich wachten. Ook al waren er geen doden om te begraven, het kerkhof moest natuurlijk wel worden onderhouden. Aanvankelijk werd het onderhoud verzorgd door Cornelis Drijver. Later was dit jarenlang de taak van Jan Merkus, die woonde in *de Doelen*, een blokje van twee arbeiderswoningen aan de Werkhovenseweg. Na zijn overlijden op 26 februari 1886, gunde de gemeente Werkhoven het onderhoud eerst aan zijn zoon Dirk Merkus en later aan de tweede zoon, Fransis Merkus.

Woonwagens in plaats van grafstenen

Bij de aanleg van de algemene begraafplaats in 1872 was de Achterdijk een smalle, met grind verharde weg. De berm ter hoogte van de begraafplaats was destijds zo breed, dat er eigenlijk sprake was van een klein veldje langs de weg. Dat gaf woonwagenbewoners de ruimte om er hun wagens te plaatsen en er hun paarden te laten grazen. In Werkhoven waren meer locaties waar woonwagens stonden. Blijkbaar was dat ook het geval in andere dorpen. De Gedeputeerde Sta-

ten bepaalden in 1904 dat woonwagens zonder toestemming van B&W niet langer dan 24 uur langs de openbare wegen mochten staan. De woonwagenbewoners bleven echter komen en gaan.

In 1924 drong gemeenteraadslid Kees de Kruijf er bij het college van B&W op aan, om een vaste standplaats voor de woonwagens aan te wijzen. Hij achtte de ruimte bij het Verloren Kerkhof daar bijzonder geschikt voor. De burgemeester gaf aan dat het buitengewoon lastig was om mensen van een eenmaal ingenomen standplaats af te krijgen, maar nam het voorstel van De Kruijf wel over. Blijkbaar kreeg hij de woonwagenbewoners zover dat ze gebruik maakten van het veldje bij het Verloren Kerkhof.

Brief van Fransis Merkus uit 1920 aan de gemeenteraad van Werkhoven. Hij vraagt daarin om een salarisverhoging, omdat 'de levensomstandigheden sterk gewijzigd waren.'

Burgemeester van Beck Calkoen stelde op 15 juni 1905 voor om het hout van de in 1873 geplante fijnsparren die waren doodgegaan, te verdelen onder de armen. Het voorstel heeft het blijkbaar niet gehaald in de gemeenteraad. In de notulen komt het onderwerp niet terug. Daarin lezen we wel dat de fijnsparren van lieverlee zouden worden vervangen door iepen. Die waren namelijk winstgevender voor de gemeente!

Herinneringen van Maria de Kruijf

Maria de Kruijf woonde in haar jeugd op de boerderij Willemshoeve aan de Achterdijk. Zij werd geboren in 1919 en kan zich nog goed herinneren dat in de vooroorlogse periode ieder jaar dezelfde man en vrouw met hun woonwagen bij het Verloren Kerkhof stonden. Maria vertelt hierover: *"Grada woonde samen met Nol Stolk in een zelfgemaakte, kleine woonwagen. Of zij getrouwd waren, weet ik niet."* Maria beschrijft Grada als een slanke vrouw die vaak de boer op ging

met marskramerspulletjes. Nol was altijd thuis. Iedere zondagmorgen haalde hij op de boerderij een busje met 5 liter melk. Zondags werd de melk niet naar de fabriek gebracht maar in teilen in de kelder gezet om een paar dagen te 'zuren', zodat er boter van gekarnd kon worden.

De tweeling Maria en Kees de Kruijf. Deze foto is gemaakt ter gelegenheid van hun 90e verjaardag in 2009. In hun jeugd woonden zij dicht bij het Verloren Kerkhof. Foto: Kees Broekman.

In 1926 schreef Fransis Merkus een brief aan de gemeente Werkhoven, waarin hij zich beklagde over de extra werkzaamheden die hij moest uitvoeren, *'omdat er de laatste jaren een vaste standplaats van woonwagens op de dam voor het kerkhof was ontstaan'*. De woonwagenbewoners lieten rommel achter en zorgden voor overlast. Merkus verlangde een verhoging van zijn salaris tot fl. 25, -. De gemeenteraad wilde echter niet verder gaan dan fl. 20, -. Een paar maanden na het overlijden van Merkus op 1 augustus 1932, werd Theodorus van Vulpen aangesteld als opzichter van de algemene begraafplaats. Zijn salaris bedroeg fl. 20 per jaar.

Begraven op het Verloren Kerkhof

In de vroege ochtend van zondag 4 februari 1934 overleed Grada Dorschman.

Van het overlijden werd aangifte gedaan door Arnoldus Stolk. Grada woonde samen met Nol in een woonwagen bij het Verloren Kerkhof. Van een formele relatie was geen sprake. Over de doodsoorzaak staat in de overlijdensakte niets vermeld. Waarschijnlijk stierf ze in haar slaap. Ondanks dat zij regelmatig in Werkhoven verbleef, werd zij na haar overlijden niet aangemerkt als vaste inwoner. Het uitventen van marskramerspullen werd ook niet als beroep erkend. Ook van Nol werd bij de aangifte vermeld dat hij 'zonder beroep' was. Hij verdiende zijn geld als reizend koopman. Aangezien Grada geen vaste woon- of verblijfplaats had, werd zij begraven op het Verloren Kerkhof.

Voorafgaand aan de begrafenis was er een uitvaartdienst in de Stevenskerk aan

Koeien op het Verloren Kerkhof

Willem de Bruin staat met één van zijn twee koeien voor de ingang van zijn ouderlijk huis aan de Herenstraat. Willem trok rond met zijn koeien en liet ze in de berm grazen. In 1938 kreeg hij toestemming van de gemeente Werkhoven om ze te laten grazen op het Verloren Kerkhof.

de Brink. De totale begrafenis kostte de gemeente fl. 32,73. De weduwe van Pieter Zuidam, Evertje Buurman, legde het lijk af in de woonwagen. Zij ontving hiervoor fl. 2,50. Timmerman J.A. Steegers leverde de kist voor fl. 17,73 en J.A. Verkerk vervoerde die voor fl. 3,00. De Diaconie verzorgde de begrafenis voor fl. 9,00. Voor het delven van het graf was geen aparte kostenpost opgenomen.

Het graven en dichtgooien van het graf waren taken die uitgevoerd dienden te worden door doodgraver Van Vulpen. Aan dominee Niemeijer werden de kosten voor 'voeding passanten' uitbetaald. Deze bedroegen zegge en schrijve 50 cent, omdat bij de koffietafel slechts één enkele bezoeker aanwezig was. Over het plaatsn van een steen op het graf werd niet gesproken.

Tijdens de oorlog

Tijdens de oorlog verstopte het verzet een auto in het baarhuisje op het kerkhof. De dochter van bakker Hiensch, Neeltje, weet zich het volgende te herinneren: *"De ondergrondse van Werkhoven was in het bezit van de auto. Mijn vader had hun die wagen gegeven. De ondergrondse had voor deze auto 'een bewijs van inlevering bij de Duitsers' gemaakt. Dit document werd door de Duitsers, die gelegerd waren op kasteel Beverweerd, grondig bestudeerd. Zij vonden een klein inktvlekje, voor hen het bewijs dat er met het document fraude was gepleegd. Mijn vader werd toen opgepakt en in Doorn vastgezet. Dit speelde zich af eind 1944. Ik heb echter nooit geweten dat de auto in het baarhuisje gestald stond."*

Volgens Jan Nell, die vlakbij het kerkhof woonde, hebben de Duitsers de auto niet gevonden. Jan: *"De Duitsers doorzochten de boerderij van mijn ouders helemaal maar vertrokken met lege handen. Daarna haalde mijn vader de auto van Hiensch uit het baarhuisje en zette hem in een schuur achter ons huis."*

Zes jaar later, op 23 maart 1940, werd het stoffelijk overschot van Arnoldus Stolk aangetroffen in een sloot langs de Zuwe, een smalle weg die loopt van Werkhoven naar Sterkenburg. Het lijk had enkele maanden in het water gelegen en verkeerde in verregaande staat van ontbinding. Mogelijk was het lichaam niet opgevallen doordat er ook vuilnis in de sloot lag. Arnoldus Stolk werd 79 jaar. Hij werd begraven op de nieuwe Algemene Begraafplaats in Driebergen-Rijssenburg en later herbegraven in zijn geboorteplaats, Hendrik-Ido-Ambacht.

Sluiting van de begraafplaats

Ook na de oorlog kwam het onderwerp 'woonwagens bij het Verloren Kerkhof' regelmatig voor op de agenda van de Werkhovense gemeenteraad. De klachten gingen bijna altijd over verkeerssituaties. De wagens stonden vaak te ver op de weg. Hierdoor veroorzaakten zij hinder voor het verkeer. De ervaring leerde dat ze meestal niet lang bleven staan. Van andere problemen met woonwagenbewoners was geen sprake.

De gemeenteraad behandelde ook regelmatig de slechte toestand waarin de begraafplaats zich bevond. In november 1947 werd besloten het Verloren Kerkhof

Het overlijden van Grada Dorschman werd vastgelegd in het overlijdensregister van de gemeente Werkhoven.

te sluiten. De wet bepaalde echter nog steeds dat de gemeente een algemene begraafplaats moest hebben en onthefing kreeg men niet. Dit keer kwam de samenwerking met de hervormde gemeente wel tot stand. Men ging de begraafplaats aan de Leemkolkweg gezamenlijk gebruiken.

De gemeentebode Henk van Hal kreeg van burgemeester Van de Weijer opdracht 'om het enige lijk dat op de algemene begraafplaats is begraven, op te graven en over te brengen naar de N.H. begraafplaats aan de Leemkolkweg'. Het heeft er alle schijn van dat men niet meer wist wie er begraven lag, maar blijkbaar wist men nog wel dat het om één persoon ging. Van Hal

belastte vervolgens Toon van de Berg met de taak het lijk op te graven. De zoon van Toon, Nol van de Berg, herinnert zich het volgende: "Mijn vader werkte in de ochtend voor zichzelf. Hij ventte onder andere melk en kruidenierswaren uit. Tijdens de middaguren was hij in dienst bij de gemeente Werkhoven. Zo hield hij de wegen vrij van paardenstront. Mijn vader kreeg opdracht van Henk van Hal om op het kerkhof een lijk op te graven. Dat graven ging toen allemaal met de hand. Mijn vader groef iedere middag, een hele week lang, naast het baarhuisje, maar hij vond geen spoor van een lijk."

Het blijft onduidelijk waar het enige graf op het Verloren kerkhof heeft gelegen. Ook weten we niet of het lichaam van Grada Dorschman op enig moment is opgegraven. De schriftelijke bronnen en mondelinge getuigenissen laten ons hierover in het ongewisse.

Op 9 november 1945 besloot de gemeenteraad driekwart van de algemene begraafplaats te verhuren aan De Wit, Verheul en Hardeman. Waarschijnlijk gebruikten zij de locatie voor opslag van materiaal of als parkeerplaats voor hun bedrijfsauto's. Zij kregen toestemming onder de voorwaarde dat de rest van het kerkhof door hen werd afgepaald en schoongehouden. De aanwezigheid van een graf op het resterende deel zal hier zeker een rol bij hebben gespeeld. Of dit deel rechts of links van het baarhuisje lag, is niet bekend.

Nieuwe bestemmingen voor het Verloren Kerkhof
De begraafplaats werd in 1947 gesloten. De enkele fijnsparren die er nog stonden, hadden de oorlog niet overleefd. Het terrein bleef een tijdje onaangeroerd liggen. Vrij snel na de oorlog namen de woon-

wagenbewoners hun standplaats naast het kerkhof weer in gebruik.

Agrariër Kees de Bree bezat het omliggende land en wilde het terrein van de voormalige begraafplaats ook in gebruik nemen als bouwland. Hij kreeg hiervoor in het begin van de jaren vijftig toestemming van burgemeester Van de Weijer. Joop de Bree, zoon van Kees, was ongeveer 18 jaar toen de begraafplaats werd geruimd. Hij heeft de nodige herinneringen aan deze tijd: *"Bij de ingang van het kerkhofje stonden vaak twee of drie woonwagens. De paarden werden vastgebonden aan een heining langs de kant van de weg. Mijn vader liet het baarhuisje afbreken. Het hekwerk werd opgehaald door een aannemer uit Cothen. Het Verloren Kerkhof werd vervolgens omgeploegd. Mijn vader wilde het stukje land van de gemeente kopen maar die ging daar niet mee akkoord"*.

In 1961 moest Kees de Bree van de nieuw aangetreden burgemeester Meltzer het terrein teruggeven aan de gemeente. Het terrein werd in gebruik genomen door de firma De Klein, die er haar vrachtwagens op parkeerde. Nadat de gemeente het besluit had genomen dat het terrein daarvoor niet geschikt was (het paste niet in het bestemmingsplan), verhuisde De Klein met de auto's naar een andere locatie in het dorp Werkhoven. Na het vertrek van De Klein werd het terrein in gebruik genomen door de familie Pfeifer. Dochter Maria vertelt hierover: *"Ik woonde samen met mijn ouders, opa en oma en mijn zusje Johanna in Werkhoven. Wij stonden er met twee woonwagens en*

De foto is waarschijnlijk genomen in de omgeving van Hendrik Ido Ambacht, de geboorteplaats van Nol Stolk. Nol staat geheel links.

Briefje van het gemeentebestuur aan Henk van Hal, waarin de gemeentebode 'vergunning' krijgt 'het enige lijk' op te graven (25 oktober 1947).

met onze auto's ernaast. Af en toe kwamen er een of twee wagens bij staan, vaak van familieleden. De grond van het terrein was enigszins verhard en achterop stonden twee houten toiletgebouwtjes, geplaatst door de gemeente."

Er was op het terrein geen watertappunt. Het water werd gehaald in een melkbus bij Bos op de boerderij Heeckerenshoeve, aan de overkant van de Achterdijk. Maria en haar zusje Johanna werden naar de rooms-katholieke lagere school in Werkhoven gestuurd. Maria: *"Waar wij ook stonden, mijn ouders stuurden ons altijd naar school. Zij wilden absoluut dat wij leerden schrijven. Zelf konden zij dat niet."* Wat veel indruk op haar maakte was het ongeluk van Anja Dorrestein op 1 mei 1968. Zij verloor het leven nadat zij onder een vrachtwagen terecht was gekomen. Korte tijd daarna verliet de familie Pfeifer Werkhoven.

Een beetje eng

Blijkbaar maakten de woonwagens en hun bewoners indruk op de kinderen die in de buurt woonden. Als je erlangs moest lopen of fietsen, was dat toch een beetje eng, zo komt uit de jeugdherinneringen naar voren. Was het niet de loslopende hond, dan was het wel de 'geheimzinnigheid' van de plek, die de kinderen sneller deed lopen of fietsen. Op het terrein woonden mensen, die op een andere wijze leefden dan de kinderen thuis gewend waren. Door de Werkhovenaren werden de woonwagenbewoners vaak onterecht aangeduid als zigeuners. In werkelijkheid waren het reizende handelaars, die hun boterham verdienden met het uitventen

Een parkeerplaats voor veewagens

Transportbedrijf de Klein bezat een schuur in de Achtersteeg, die werd gebruikt voor het schoonmaken van de veewagens. De ingang van de Achtersteeg vanaf de Brink was nogal smal. Het gebeurde regelmatig dat de muur rond het terrein van de Hervormde kerk door een vrachtwagen werd geraakt. Toen De Klein grotere wagens had aangeschaft, was het wachten op een echte schade. De gemeente verbood De Klein om de Achtersteeg met de grote vrachtwagens te berijden. Het bedrijf moest uitzien naar een andere locatie. De Klein dacht die te hebben gevonden op het Verloren kerkhof. Pogingen om het Verloren Kerkhof van de gemeente in 1962 te kopen, leidden tot niets.

De broers Theo (links) en Henk de Klein staan voor een van hun vrachtwagens. Links de openstaande deuren van de schuur in de Achtersteeg.

van hun waren en het verrichten van allerlei handwerkzaamheden. De familie Pfeifer hield zich bezig met het opkopen en slopen van oude auto's.

Speelterrein

Als klein kind speelde Jan Nell regelmatig op het kerkhof met zijn vrienden Wim van de Veer en Rinus Veenvliet. De jongens klommen over het hek of kropen onder de heg door. Jan kan nog een goede beschrijving van de begraafplaats geven. Het terrein was begroeid met gras, met hier en daar een aantal bomen. Vanaf het toegangshek liep een klein pad, recht naar het baarhuisje dat achterop het kerkhof stond. Het baarhuisje stond met de achterzijde ongeveer een meter van de heg. Er was net genoeg ruimte om er omheen te lopen. Boven de twee deuren in de voorzijde van het baarhuisje, zat een rond raam, waaruit het glas verdwenen was. Jan: "Via dat raam kwamen

wij naar binnen. In het huisje stonden twee baren, die in een mooie, donkerblauwe kleur waren geschilderd. Er was een groot exemplaar voor de volwassenen en een kleiner voor de kinderen."

De achterzijde en beide zijkanten van het kerkhof waren afgezet met een beukenhaag. Op de vier hoeken stonden betonnen palen. Aan de wegzijde werd de ingang van het kerkhof gevormd door een groot, dubbel, openslaand hekwerk, dat aan brede betonnen palen was bevestigd. Van dit toegangshek tot aan de hoeken was het kerkhof afgezet met een laag ijzeren hek. Jan: "Het kerkhof maakte veel indruk op mij. Het was een stille, bijna steriele plek, waar de woonwagengedwongen niet durfden te komen. Deze mensen kwamen regelmatig bij ons aan huis om melk te halen of om stoelen terug te brengen, die zij in opdracht van mijn vader hadden gemat. Desondanks vond ik het best eng om langs het kampje te fietsen als ik naar school moest. Mijn vader bracht mij diverse keren weg op zijn fiets."

Er was altijd iets om te delen

Theo Elberse is geboren aan de Achterdijk, in de buurt van het huidige tuincentrum Werkhoven. Zijn oma woonde vlak bij zijn ouderlijk huis en hij bezocht haar regelmatig. Theo vertelt hierover het volgende: "Iedere dag liep ik samen met een oudere broer naar school in Werkhoven. Dan passeerden wij het kerkhofje waar de woonwagens stonden. Aan onze kant stond Nol Stolk met een kleine, zelfgemaakte, witte woonwagen op een vaste staanplaats. Hij had het niet breed. Mijn oma, die het zelf ook niet breed had, gaf mij vaak een bakje met eten mee voor Nol. Aan de andere kant van het kerkhofje stonden vaak drie andere woonwagens."

Een blaffende hond

Ineke Dorresteyn groeide als kind op aan het Oostromsdijkje, richting Houten. Ineke: "Ik fietste vaak samen met mijn zusjes via de Achterdijk naar de katholieke basisschool in Werkhoven. Zo halverwege de Achterdijk, passeerden we het woonwagengenkampje. In mijn herinnering was het een wat rommelig geheel, met wagens, rokende vuurtjes, oud ijzer en de mensen die daar woonden, ik dacht een paar mannen, een vrouw en twee kinderen. We waren daar

Het voormalige Werkhovense gevangenis- annex baarhuisje uit 1861, gelegen aan de Herenstraat. Het gebouwtje staat op het terrein van de Stevenskerk. Het was tot voor kort in gebruik als bushalte. Het baarhuisje op het Verloren Kerkhof was ook een bakstenen gebouwtje met een pannendak en een rond venster boven de toegangsdeuren. Het was waarschijnlijk een kopie van het gebouwtje aan de Herenstraat. Tekening van Peter Koch, 2012.

altijd een beetje bang voor. Onbekend maakt onbemind, zullen we maar zeggen. Met de twee kinderen van het kampje, zusjes voor zover ik begreep, maakten we nader ken-

nis op onze lagere school. Zij volgden daar onregelmatig de lessen. De meisjes waren heel verschillend, de oudste donker, mollig, vroegrijp en zeer goedlachs, de jongste klein, mager en verlegen."

Ineke Dorresteyn fietste, evenals haar zusjes, vaak langs het kampje aan de Achterdijk naar de lagere school in Werkhoven.

Op het terrein liep een hond, die blaffend achter de fietsers aan rende. Dat kwam nogal dreigend over. Ineke's zusje Annemieke was bang voor de hond en verzoon een list om hem te ontwijken. Zij fietste heel hard om snelheid te maken, vóór dat zij het kampje bereikte. Als de hond dan blaffend naar haar toe kwam, legde zij haar benen op het stuur, zodat de hond haar niet in de kuiten kon bijten! Ook haar zusje Herma was bang voor de hond. Zij had een klein doortrapfietsje en kon daarmee heel hard rijden. Eenmaal langs de hond gekomen, moest zij even uitrusten van de inspanning en hield dan haar benen stil. Maar daarbij vergat zij weleens dat zij op een doortrapper zat, met als gevolg dat zij viel.

Een luchtfoto uit 1964. Het dorp Werkhovense rechts met haar eerste echte nieuwbouwwijk, Plan Otsel aan, in aanbouw. Met de cirkel op de uitsnede wordt het Verloren Kerkhof aangeven. Op het terrein stonden twee woonwagens van de familie Pfeifer. Tussen de twee wagens door liep een pad naar achteren waar

twee houten hokjes stonden, die dienst deden als toilet- en doucheruimte. Tussen de woonwagens en de toiletgebouwtjes stonden de sloopauto's. Naast het Verloren Kerkhof lag een verhard pad dat leidde naar de kersenboomgaard, die door Kees de Bree het 'Verloren Kerkhof' werd genoemd.

Herinrichting van het terrein

In 1976 werd de Achterdijk verbreed en plaatselijk verhoogd. Hierdoor verdween de brede berm ter hoogte van het Verloren Kerkhof en kwam er een diep talud voor in de plaats. Dit maakte het onmogelijk om daar nog wagens te parkeren. Hiermee kwam een einde aan de aanwezigheid van woonwagens in Werkhoven. In hetzelfde jaar werden er bomen op het terrein van de voormalige begraafplaats geplant als herinnering aan het *Verloren Kerkhof*.

Jan Nell herinnert zich dat een van de werknemers van zijn vader, Gerard van Wakeren, de nieuwe omheining plaatste: *"Het terrein lijkt nu kleiner dan dat het oorspronkelijk was. Het is heel goed mogelijk dat hij, om ruzie te voorkomen, de omheining iets meer naar binnen heeft geplaatst. Op zich niet erg, als de herinnering maar levend gehouden wordt."*

Johan van Impelen

Redactie: René van Duist